

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2021 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2021

2

Vilnius 2021

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2021

2

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEP), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021
© Straipsnių autoriai, 2021

TAMARA BAIRAŠAUSKAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

**DVARININKĖS SAVARANKIŠKUMO INTENCIJA:
APOLINAROS ŽABAITĖS-PLIATERIENĖS ATVEJIS**

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjamas istoriografijoje negvildentas XIX a. bajorų istorijos aspektas – stambios dvarininkės Apolinaros Žabaitės-Pliaterienės (*Apolinara z Żabów Platerowa*, ~1780–1847) savarankiškas tėvonių dvarų valdymas. Tai vienintelis aptiktas atvejis, kai moteris valdė vyro nuosavybę jam gyvam esant, kas prieštaravo Lietuvos teisei. Pagrindinis dėmesys skiriamas dvarininkės pastangoms apsaugoti nuo konfiskacijos Aluotų, Dusetų ir Padustėlio dvarus, sudariusius Kazimiero Pliaterio (*Kazimierz Plater*, 1779–1819) ir jo sūnų Vladislavo (1808–1889) bei Cezario (1810–1869) Pliaterių tėvoniją. Aptiriamas moteriškos ir vyriškos nuosavybės susidarymas, paliečiamas sutuoktinės pasoginio kapitalo ir brangenybių hipotekos klausimas, dvarų skolų atsikratymas ir teisinės priemonės, leidusios pasiekti moters vienvaldystę tėvonijoje. Pirmą kartą plačiai naudojami Dusetų dvaro archyvo dokumentai, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Apolinarą Žabaitė-Pliaterienė, Aluotų dvaras, Dusetų dvaras, Padustėlio dvaras, tėvonija, hipoteka, moteris valdytoja, testamentas, konfiskacija, likvidacinis kapitalas.

ANNOTATION. The article looks at a hitherto little-examined aspect of the history of the 19th-century nobility: the independent management of patrimonial estates by the large landowner Apolinarą z Żabów Platerowa (~1780–1847). This is the only case known when a woman took over her husband's property while he was still alive, for it was against Lithuanian law. The article focuses on the landowner's efforts to avert the confiscation of the manors of Aluotos, Dusetos and Padustėlis, which formed the patrimonial estate of Kazimierz Plater (1779–1819), and his sons Władysław (1808–1889) and Cezary (1810–1869). It also looks at the formation of women's and

men's property, issues of the wife's dowry capital and mortgage loans in exchange for jewellery, debt settlement, and the legal means which allowed a woman to be sole administrator of her husband's manors. Archival documents from Dusetos manor kept in the Lithuanian State Historical Archives were utilised extensively for the first time in the research.

KEYWORDS: Apolinarą Žabaitė-Pliaterienė, Aluotos manor, Dusetos manor, Padustėlis manor, patrimony, mortgage, landlady, will, confiscation, liquid capital.

Įvadas

Moterų pasirodymas vyrų dominuojamose srityse XIX a. pirmojoje pusėje vis dar nėra atskirų tyrimų problema. Karžygė Emilija Pliaterytė (*Emilia Plater*, 1806–1831) ir jos bendražygės buvo lygiavertės kovotojos už nepriklausomybę, jų lyties skirtumą dengė vyriškas kostiumas. Įžengusiai į mokslo ir literatūros pasaulį Aleksandrai Teklei Sofijai Volfgangaitėi (*Aleksandra Tekla Sofia Wolfgang*, 1805–1861) reikėjo tėvo globos, padrašinimo ir palaikymo, intelektualio bičiulio kartūzo Pauliaus Geniušo įsiklausymo, bet jai nepavyko išėiti iš tėvo šešėlio¹. Moterų draugystė su literatūros ir meno mūzomis rodė jų sielos grožį, tačiau negriovė vyrų patriarchalinio pasaulio įsivaizdavimų. Ribą tarp vyrų ir moterų galių nuosavybės finansų ir ūkio sferoje brėžė teisės šaltiniai. Jų turitinių interesų susikirtimą reguliavo vis dar galiojęs Lietuvos Statutas, šeiminius santykius sprendė Bažnyčia, o politinis gyvenimas priklausė tik vyrams.

Gerai išlikusiuose Dusetų dvaro archyvo dokumentuose užfiksuotas reiškinys, sunkiaut aptinkamas oficialioje imperinėje dokumentacijoje, nors ir čia randama jo pėdsakų. Tai stambios dvarininkės Apolinaros Žabaitės-Pliaterienės (*Apolinara z Żabów Plate-rowa*, ~1780–1847) įsiterpimas į vyrų monopolizuotą sferą – tėvoninių dvarų valdymą. Nekilnojamosios nuosavybės savininkė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) ir XIX a. visuomenei buvo įprastas reiškinys. Lietuvos teisinė sąmonė leido moterims paveldėti tėvų dvarus ir juose tvarkytis prižiūrint vyrui, numatė galimybę našlėms disponuoti vyro dvarais iki gyvos galvos, o vyro dvarai buvo atsinešto kapitalo ir brangenybių hipoteka. A. Žabaitė-Pliaterienė užsimojo viena valdyti vyro tėvoniją, taip pažeisdama patriarchalinės visuomenės nuostatą neprileisti moters prie vyro nuosavybės jam gyvam esant.

Apie A. Žabaitė-Pliaterienę ir jos vyrą grafą Kazimierą Pliaterį (*Kazimierz Plater*, 1779–1819) žinoma mažai. K. Pliaterio vardas minimas kaip vieno galimų 1811 m. LDK

¹R. Griškaitė, *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio dvaro literatė Aleksandra Volfgangaitė*, Vilnius, 2016.

konstitucijos projekto autorių ar redaktorių². Tačiau tuo metu giminėje buvo jo bendravardis Maltos ordino kavalierius Kazimieras Pliateris (1780–1848), Targovicos konfederato ir Maltos ordino kavalieriaus Kazimiero Konstantino Pliaterio (*Kazimierz Konstanty Plater*, 1749–1807) sūnus³. Todėl neaišku, kuris jų rengė LDK konstituciją. Apie dusetiškį K. Pliaterį užsimenama darbuose, skirtuose prancūzų administracijai Lietuvoje 1812 m.⁴ Jis buvo vienas iš Ukmergės bajorų seimelio instrukcijos delegatams į 1817 m. Vilniaus gubernijos seimelį iniciatorių, galbūt ir autorių. Akivaizdžiai palaikė valstiečių išlaisvinimo idėją⁵. Jo žmoną A. Žabaitę-Pliaterienę atsiminimuose minėjo Stanislovas Moravskis (*Stanisław Morawski*)⁶. Apie jos lėšomis 1829 m. įstiklintą Aušros vartų galeriją rašė kita atsiminimų autorė Gabrielė Giunterytė-Puzinienė (*Gabryela z Güntherów Puzynina*)⁷. Daugiau dėmesio sulaukė jų sūnūs – 1830–1831 m. sukilimo dalyviai Vladislovas (1808–1889) ir Cezaris (1810–1869) Pliateriai, aktyviai veikę emigracijoje.

Bajorų Žabų ir grafų Pliaterių giminės ar pavieniai jų nariai žinomi genealogams. Jono Kazimiero Vilčinskio (*Jan Kazimierz Wilczyński*, 1806–1885) Paryžiuje 1858–1860 m. išleistame bajorų giminių herbyne Kazimierui Broel-Pliateriui, jo sūnams ir broliui Adomui skirtos trys eilutės⁸. Verta dėmesio Broel-Pliaterių genealogija, kurią paskelbė Szymonas Konarskis. Palyginti su kitų genealogijų autoriais, jo surinkta medžiaga apie Pliaterių liniją, kuriai priklausė K. Pliateris, yra išsamiausia, nors kai kur netiksli. Sz. Konarskis mini ir jo žmoną⁹.

Trūksta literatūros apie Pliaterių dvarus, dėl kurių valdymo su vyru teisėsi A. Žabaitė-Pliaterienė. Pliaterių Aluotų dvaro susidarymą ir raidą XVI a. vid. – XX a. pr. istorinės geografijos aspektu aptarė Vidmantas Jankauskas, atsekęs ir besikeitusius dvaro savininkus¹⁰.

²V. S i r u t a v i č i u s, Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806–1812), *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*, Vilnius, 1993, p. 20–21.

³Sz. K o n a r s k i, Platerowie, *Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej*, t. 4, Paryž, 1867, s. 62.

⁴V. P u g a č i a u s k a s, *Napoleono administracija Lietuvoje*, Vilnius, 1998, p. 35; to paties, *XIX a. Lietuvos karinių dalinių istorija*, Vilnius, 2019, p. 26, 34.

⁵T. B a i r a š a u s k a i t ė, *Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 2003, p. 141, 143, 145, 146, 149.

⁶S. M o r a v s k i s, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje, Atsiskyrelio atsiminimai (1818–1825)*, Vilnius, 1994, p. 78.

⁷G. G ü n t h e r - P u z y n i n a, *W Wilnie i dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815–1843*, Wilno, 1928, s. 130.

⁸*Herbarz starodawnej szlachty podług heraldyków polskich z dopełnieniem do czasów obecnych*, [1858–1860, Paryž], s. 49.

⁹Sz. K o n a r s k i, min. veik., p. 110.

¹⁰V. J a n k a u s k a s, Istorinės ir geografinės metamorfozės: dvaras–valsčius–miestelis–kaimas (Aluotų atvejis), *Acta Academiae Artium Vilmensis*, t. 47–48: *Lietuvos dvarai: kultūros ir šaltinių tyrinėjimai*, sudarė R. Butvilaitė, Vilnius, 2008, p. 133–143.

Straipsnyje siekiama, remiantis pirmiausia išlikusiais Dusetų dvaro archyvo dokumentais, saugomais Lietuvos valstybės istorijos archyve Pliaterių giminės fonde, rekonstruoti stambios dvarininkės pastangas tapti vienvalde tėvoninių vyro dvarų savininke. XIX a. tradicinės luominės visuomenės kontekste jos atvejis yra išskirtinis, tačiau jis leidžia tolydžio įveikti istoriografijos stereotipą apie „namų angelą sargą“, taikomą XIX a. pirmosios pusės Lietuvos bajorėms.

Datos straipsnyje pateikiamos taip: iki 1800 m. – pagal Grigaliaus kalendorių, po 1800 m. – pagal Julijaus kalendorių.

Svarbesnės žinios apie Žabas ir Pliaterius

Apolinara Žabaitė gimė 1779 arba 1780 m., data nustatyta pagal jos mirties metriką, kurioje parašyta, kad ji mirė 67 metų amžiaus 1847 m. sausio 3 d.¹¹ Internetiniai genealoginiai tinklalapiai ją painioja su seserimi Eleonora, kuriai priskiriamos ne visai tikslios Apolinaros gyvenimo datos (1784–1847)¹². Ji galėjo gimti kurioje nors tėvo valdoje, pavyzdžiui, Bartkuškyje ar Lužkose. Tėvo, Koscieshos (*Kościeszka*) herbo bajoro Tado Žabos (*Tadeusz Żaba*, ?–1800) karjera rodo jį buvusį įtakingu LDK vietinių administracinių struktūrų pareigūnu, aktyviu seimelių ir konfederacijų dalyviu¹³. 1763 m. jis gavo LDK kariuomenės husarų pulko vėliavininko patentą, 1768 m. tapo Vilniaus vaivadijos pavaivadžiu, 1770 m. – Vilniaus vaivadijos pakamariu, šešis kartus buvo renkamas pasiuntiniu į seimus, buvo išrinktas LDK Iždo komisijos komisaru, 1776 m. tapo Polocko kaštelionu, o 1784 m. – Polocko vaivada. Iš Stanislovo Augusto rankų priėmė Šv. Stanislovo ir Baltojo Erelio ordinus.

T. Žaba priklausė XVIII a. antrosios pusės veikėjų kartai, priverstai rinktis politinę poziciją lemtingu Abiejų Tautų Respublikai (toliau – Respublika) laikotarpiu, kai kilo valstybės išnykimo grėsmė. Jis bandė išvengti dalyvavimo LDK generalinėje konfederacijoje, atsisakė priimti Polocko konfederacijos maršalo lazda, anot Ramunės Šmigelskytės-Stukienės, apskritai jai neprisiekė, dėl to konfederatai su juo susidorojo¹⁴. Iš tikrųjų, virš jo galvos susitelkė debesys, kai Lietuvos didysis etmonas, tuo metu Rusijos kariuomenės generolas leitenantas Simonas Korvinas-Kosakovskis (*Szymon Korwin-Kossakowski*)

¹¹ Księga metryk pogrzebowych kościoła parafialnego wileńskiego św. Jana od roku 1847 do r. 1848, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1667, ap. 1, b. 8, l. 2.

¹² Prieiga per internetą: <http://www.sejm-wielki.pl/b/10.54.31> (žr. 2020 07 11); <https://www.geni.com/people/Ludwika-%C5%BBaba/600000019704190044>

¹³ Apie T. Žabos politinę veiklą žr.: R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškos savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1715–1795 m.*, Vilnius, 2016.

¹⁴ R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003, p. 123, 189 (869 išnaša).

1792 m. gegužės 8 d. įsakė Polocko konfederacijos maršalui Jurgiui Korsakui (*Jerzy Korsak*) sekvestruoti neprisijungusio prie konfederacijos T. Žabos dvarus. Polocko vaivadais teko gelbėti padėtį, jis prisiekė konfederacijai 1792 m. rugpjūčio 14 d., t. y. likus dienai iki priesaikai nustatyto termino, tačiau tai padarė ne pats, o per įgaliotinį, karaliaus dvaro šambelioną Vincentą Podvinskį (*Wincenty Powiński*). Po antrojo Respublikos padalijimo 1793 m. jis jau buvo tarp Minsko gubernijos delegatų, Sankt Peterburge prisiekusių ištikimybę Jekaterinai II, 1797 m. vadovavo gubernijos delegacijai, vykusiai į Pavlo I karūnacijos iškilmes. Rusijos imperatorė jam atsidėjo suteikdama slaptojo tarėjo rangą, o imperatorius – įteikdamas Aleksandro Nevskio ordiną „už ištikimybę ir atsidavimą mūsų valstybės gerovei“¹⁵. A. Žabaitės motina Liudvika Kelpšaitė-Žabienė (*Ludwika z Kelpszów Żabina*, ~1740–1811?) taip pat prisiekė imperatorei Pastovių bažnyčioje 1793 m. birželio 13 d.¹⁶

Tadas ir Liudvika Žabai neturėjo vyriškos giminės palikuonių. Gausūs jų turtai atiteko trims dukterims. 1812 m. vasario 16 d. dukterų vyrai pagal sutuoktinių įgaliojimus pasirašė trišalį susitarimą, padalydami žmonių palikimą. Vyriausiajai Cecilijai, ištekėjusiai už būsimojo Vilniaus gubernijos bajorų vadovo ir Maltos ordino komandoro Jono Marcinkevičiaus (*Jan Marcinkiewicz*), prie savo pavardės pridėjusio ir žmonos pavardę, atiteko Ušačų dvaras su palivarkais Vitebsko gubernijoje Lepelio apskrityje ir Sviados dvaras su palivarkais bei visais priklausiniais Minsko gubernijoje Barysavo apskrityje, valdoms priklausė iš viso 1620 valstiečių vyrų. Jai taip pat atiteko Vilniaus gubernijoje Vilniaus apskrityje motinai priklausęs Jazovo palivarkas ir Gelvonų dvaras su miesteliu. Vidurinės sesers Eleonoros vyras kunigaikštis Anupras Druckis-Liubeckis (*Onufry Drucki-Lubecki*) pasirinko Kazlouščinos (*Казлоўшчына Дунілавіцкая*) dvarą su palivarkais ir priklausiniais Minsko gubernijos Dysnos ir Užnerio apskrityse, Verškainių dvarą su palivarku Vilniaus gubernijoje Vilniaus apskrityje, iš viso 1640 priklausomų valstiečių vyrų, ir mūrinį namą Vilniuje Savičiaus / Didžiojoje gatvėse. Jauniausios sesers Apolinaros vyras grafas K. Pliateris pagal nusistovėjusią tradiciją pirma pasirūpinti jaunesniais vaikais valdas rinkosi pirmas. Tokiu būdu Apolinarai atiteko arčiau vyro valdų išsidėstęs Lužkų dvaras su miesteliu, palivarkais ir visais priklausiniais Minsko gubernijos Dysnos apskrityje ir Bartkuškio dvaras Vilniaus gubernijos Vilniaus apskrityje, iš viso 2226 priklausomi valstiečiai vyrai. Be to, buvo sutarta, kad visi Žabų giminės dokumentai, išskyrus susijusius su seserų paveldėtu turtu, bus saugomi Apolinaros Lužkų dvare su mūrine rezidencija, o seserys prireikus galės juos pasiskolinti¹⁷.

¹⁵ Генеалогические заметки о роде Жабов, личные и служебные материалы Полоцкого воеводы Тадеуша и Людвики (урожд. Келпша) Жабов, LVIA, f. 1276, ар. 1, b. 834, l. 5, 14, 26, 58–59.

¹⁶ Ten pat, l. 20.

¹⁷ Акт раздела имущества между Плятерами Казимиром и Аполинарией, Жабами Яном и Цецилией и Друцкими-Любецкими Онуфрием и Элеонорой после смерти Тадеуша и Людвики, и реестр имущества, 1812 г., ten pat, b. 528, l. 5–8, 9v.

Už Pliaterių herbo grafo K. Broel-Platerio A. Žabaitė ištekėjo 1805 m. Jis buvo kilęs iš vadinamosios lietuviškosios Pliaterių giminės linijos. Pagal Broel-Pliaterių 1805 m. rugsėjo 6 d. Lietuvos Vilniaus gubernijos bajorų deputacijos surašytą bajorystės išvadų raštą, jo senelis buvo Gegabrastos ir Subačiaus seniūnas, karaliaus dvaro šambelionas, Lenkijos kariuomenės generolas majoras Jonas Liudvikas Pliateris (*Jan Ludwik Plater*), vedęs pusseserę Emerencijoną Pliaterytę (*Emerencja Plater*). Ji buvo Jono Liudviko tėvo, Lietuvos kariuomenės pulkininko Fabijono Pliaterio (*Fabian Plater*), brolio Aleksandro ir Sofijos Budbergytės (*Zofia von Budberg*) dukra, kurią užaugino kito jų brolio, Livonijos vaivados Ferdinando Pliaterio (*Ferdynand Plater*) trečioji žmona, visų brolių pusseserė Jadvyga Pliaterytė (*Jadwiga Plater*), neturėjusi savo vaikų. Jonas Liudvikas paveldėjo ne tik tėvo valdas, per santuoką su Emerencijona jam atiteko dėdžių Aleksandro ir Ferdinando Pliaterių valdos Ukmergės paviete: Aluotos, dar vadintos Didžiuoju ir Mažuoju Kazimieravu (Aluotos ir Aluotėlės), Antazavė, Dusetos ir Zalūbiškis. Jono Liudviko ir Emerencijonos santuokoje gimė sūnūs Juozapas, Jonas, Tadas ir Liudvikas, taip pat dukra Karolina, ištekėjusi už Žemaitijos (Raseinių žemės teismo) teisėjo Feliciano Karpio (*Felician Karp*)¹⁸.

Kazimieras gimė Jono Pliaterio (1759–1789) ir Onos Valavičiūtės (*Anna Wollowicz*, ?–1806) santuokoje. Bajorystės išvadų rašte minimas jo jaunesnis brolis Adomas (1788–1815). Čia pat aprašytas seniūnijų ir dvarų perėjimas Jono Liudviko Pliaterio palikuonims. Jo vyresnysis sūnus Juozapas, karaliui Stanislovui Augustui leidus, gavo po tėvo tris seniūnijas: Gegabrastos, Jotkonių ir Subačiaus. Jis mirė jaunas, tačiau su žmona Rozalija Pliateryte (*Rozalia Plater*), Vilhelmo Pliaterio (*Wilhelm Plater*) ir Nagurskytės (*Nagurska*) dukra, buvo susilaukęs dukters Jadvygos ir sūnaus Ferdinando, paveldėjusio Vasaknų ir Zalūbiškio dvarus Ukmergės paviete ir Toliūnų dvarą Upytės paviete. Subačiaus seniūnija karaliaus Stanislovo Augusto 1776 m. privilegija atiteko Juozapo broliui Jonui Pliateriui (*Jan Plater*), iš tėvo paveldėjusiam Aluotas ir Dusetas. Gegabrastos seniūniją gavo Liudvikas Pliateris (*Ludwik Plater*), paveldėjęs Antazavę ir Petraučizną, o valdas vėliau turėjo pasidalyti trys jo sūnūs Ksaveras, Kasparas ir Mykolas Pliateriai, kuriuos pagimdė Kunegunda Valavičiūtė (*Kunegunda Wollowicz*), Jono Pliaterio žmonos Onos sesuo. Tadas Pliateris (*Tadeusz Plater*) su Teodora Gurskyte (*Teodora Górska*) susilaukė vienturtės dukters Marijonos, tad jo valdos bajorystės išvadų rašte neminimos¹⁹.

¹⁸ Родословная рода графов из Броэль Плятеров, ten pat, b. 1, l. 1a, 7–10.

¹⁹ Ten pat, l. 13v–14.

Jono Liudviko Pliaterio palikuonių valdos atitenka Apolinarai Žabaitei-Pliaterienei

Lietuviškosios Pliaterių linijos valdos buvo išsidėsčiusios Vilniaus vaivadijos Ukmergės ir Uplytės pavietuose. K. Pliaterio seneliui Jonui Liudvikui Pliateriui mirus 1764 m.²⁰, jo dvarai iki gyvos galvos perėjo Emerencijonai Pliaterienei. Jonas, Tadas ir Liudvikas Pliateriai, taip pat jų brolio Juozapo našlė Rozalija Pliaterienė tėvų valdas pasidalijo 1783 m. kovo 14 d. Dalybų sutartyje neatsispindėjo seniūnijos, kurias jų tėvas laikė pagal emfiteuzės teisę, t. y. terminuotą (50 metų) seniūnijų nuomą su teise ją perduoti paveldėtojams, bet jas taip pat pasidalijo.

LDK nusistovėjo tradicija pirmajam rinktis valdas jauniausiam šeimos nariui. Todėl jauniausiajai Jono Liudviko atžalai Gegabrostos seniūnai Liudvikui Pliateriui buvo leista pasiimti jo nusižiūrėtus dvarus ir palivarkus: Antazavę, Čičirius, Griovadvarį, Petraučizną ir Steiniškius. Dauliūnų ir Sriubiškių seniūnai Tadui Pliateriui atiteko Toliūnų dvaras su Pumpėnų miesteliu ir Aluotos. Jotkonių ir Subačiaus seniūnas Jonas Pliateris pasiėmė Dusetas, Kraštus, Padustėlį, Šarkiškes ir Vaskaučyzną (Vosiškes). Rozalija Pliaterienė savo vaikų vardu pasiėmė likusią valdų dalį: Berčiūnus, Radutiškį, Vasaknas, Vėveliškį ir Zalūbiškį. Visi sutarė, kad valdų dokumentai bus paskirstyti savininkams, bet biblioteka liks Dusetose, o visi giminės nariai galės ja naudotis, pasiskolinti knygų, bet jas laikyti ne ilgiau kaip metus²¹.

Kai Jono Pliaterio paveldėtojas, Subačiaus seniūnas K. Pliateris vedė A. Žabaite, šeimai priklausė daugiau valdų. Pagal LDK teisę jis turėjo savo valdomis garantuoti žmonos pasogą: 200 tūkst. lenkiškų auksinų grynais pinigais, kurie padvigubėjo pagal reformacinį užrašymą, ir 100 tūkst. lenkiškų auksinų įvertintą kilnojimąjį turtą – briliantus, auksą, sidabrą, kariatas, gyvųjų inventorių ir kitus vertingus daiktus, iš viso pasoga buvo 500 tūkst. lenkiškų auksinų vertės. 1805 m. birželio 1 d. jaunavedys sudarė ir pasirašė susitarimą pagal vadinamąją įkeitimo-reformacijos teisę ir teisę iki gyvos galvos (*prawo zastawno-reformacyjne i dożywotnie*). Už gautą pasogą jis įkeitė sutuoktinei visas esamas ir būsimas savo valdas, suteikdamas jai teisę valdyti įkeistus dvarus iki mirties. Šis užrašymas tą pačią dieną buvo aktuotas Užnerio apskrities žemės teismo knygoje, o 1811 m. – Vilniaus gubernijos vyriausiojo teismo 2-ame departamente. Užrašymo metu K. Pliateriui priklausė Jotkonių ir Subačiaus seniūnijos bei Aluotos, kurias jis valdė pagal 1801 m. balandžio 22 d. susitarimą su motina Ona Valavičiūte-Pliateriene. Kitos Jono Pliaterio valdos – Anapolis, Dusetos, Kraštai,

²⁰Ten pat, l. 10.

²¹Материалы (акты раздела имущества и ввода во владение, резолюции и др.) 1) на владение Плятерами им. Дусяты, Голоты, Гравембург, Иодканское и Суботское староства и др.; 2) об установлении опеки над имуществом Плятер Аполинарии, 1783–1820, ten pat, b. 300, l. 1–2.

Padustėlis, Šarkiškės ir Vaskaučyzna – iki gyvos galvos priklausė motinai, vėliau jas turėjo pasidalyti su broliu, šiam sulaukus pilnametystės. Jonui Pliateriui priklausė ir Česnaviškis, kurį iki gyvos galvos valdė karaliaus dvaro šambelionas Juozapas Matkevičius (*Józef Matkiewicz*). Tačiau tai nebuvo kliūtis ne tik įrašyti, kad žmona iki gyvos galvos galės valdyti ir šiuos dvarus, kai jie atiteks Kazimierui, bet ir leisti jai dvaruose kaip nori tvarkytis, jais disponuoti, iš jų rinkti pajamas, jomis naudotis ir niekam už tai neatsiskaityti²².

Kazimieras ir sulaukęs pilnametystės Adomas Pliateriai tėvų palikimą pasidalijo 1807 m. gegužės 28 d. Dalybų sutartį pasirašė Aluotose. Jaunesnysis brolis pasirinko Aluotas, Padustėlį su kaimais ir visais priklausiniais. Vyresniajam atiteko Dusetų miestelis, dvaras ir Anapolio palivarkas su kaimais ir visais priklausiniais. Čia pat buvo nutarta pasidalinti Dusetų archyve saugomus valdų dokumentus. Broliai pasidalijo ir kilnojamąjį turtą, išskyrus daiktus ir sidabrą, kuriuos savo vienturtei dukrai Marijonai testamentu buvo užrašęs jų dėdė Tadas Pliateris, ir kurie vis dar buvo saugomi Dusetų dvare. Vyresniajam Kazimierui atiteko Subačiaus seniūnija drauge su miesteliu, jaunesniajam Adomui – Jotkonių seniūnija. Be to, K. Pliateris visus savo įsipareigojimus žmonai, surašytus įkeitimo-reformacijos sutartyje, perkėlė į Dusetų valdą. Dalybose nedalyvavo nei sesuo Kunegunda, ištekėjusi už Darsūniškio seniūno grafo Gabrieliaus Oginskio (*Gabriel Ogiński*), nei mirusios sesers Onos, ištekėjusios už Minsko kašteliono Liudviko Rokickio (*Ludwig Rokicki*), paveldėtoja Teklė. Pasidalijo jie ir motinai priklausiusį Božino dvarą Minsko gubernijoje Ihumeno apskrityje, o Kazimieras apsiėmė išmokėti juo garantuotas Valavičių skolas²³.

1807 m. gegužę Adomas Pliateris atsisakė motinos palikimo brolio naudai. Motinos valdų paveldėjimas pagal Lietuvos teisę priklausė ir dukterims. Savo Božino dvaro dalies Kazimiero naudai 1807 m. spalį taip pat atsisakė Kunegunda Pliaterytė-Oginskienė ir nepilnametės Teklės Rokickytės (*Tekla Rokicka*) vardu jos tėvas L. Rokickis. 1808 m. pradžioje Božiną įsigijo Liudviko Pliaterio sūnus, Kazimiero ir Adomo pusbrolis, kunigas misionierius Mykolas Pliateris (*Michał Plater*). Sandorio būta savito. Už dvarą, įvertintą 700 tūkst. lenkiškų auksinų arba 35 tūkst. auksinų, pirkejās grynais nemokėjo, nes jų neturėjo. Mainais į Božiną jis atidavė K. Pliateriui jam priklausiusią Antazavos ir Petraučiznos dvarų, Čičirių, Griovadvario ir Steiniškių palivarkų trečiąją dalį. Šios valdos tuo metu vis dar priklausė jo motinai Kunegundai Valavičiūtei-Pliaterienei, todėl jis įsipareigojo už nusipirktą, tiksliau – apsiėmė, dvarą kasmet mokėti septynių procentų palūkanas nuo 10 tūkst. auksinų²⁴.

²² Ten pat, l. 5–7.

²³ Ten pat, l. 10–12, 14, 18.

²⁴ Материалы (квитанционные и асекурационные записи, акты обмена, отречения, ввода во владение, соглашения, доверенности, реестры документов и прочее) о соглашении между Плятером Ка-

1808 m. gruodžio pabaigoje vaznys įvesdino K. Pliaterį į Griovadvarį remiantis eksdivizinio teismo sprendimu, taip jis tapo visateisiu palivarko ir jam priklausančių kaimų savininku. Tai rodo, kad pusbrolių apsikeitimas dvarais buvo gana komplikuoatas²⁵.

Nors K. Pliaterio valdos plėtėsi – prie Dusetų dvaro prijungė išgytą Zaduojos palivarką – jam prastai sekėsi išlaikyti nuosavybę. Nuo 1807 m. iš jo rankų pradėjo slysti pagrindinė rezidencija – Dusetos. Grafas buvo skolingas Gabrieliui ir Kunegundai Oginskiam kapitalinę sumą, sudariusią sesers pasogą, žadėtą išmokėti 1808 m. balandžio 5 d. Tačiau jos nemokėjo ir iš svainio pasiskolino dar 8 tūkst. olandiškų auksinų, o visos skolos mokėjimo terminas buvo nukeltas vieneriems metams. K. Pliateris laiku negražino skolos, tik išmokėjo dalį palūkanų, tad sesuo ir svainis 1809 m. birželį pašaukė sutuoktinius Apolinarą ir Kazimierą Pliaterius į Trakų apskrities pilies teismą, už neišmokėtą seseriai pasogą, kurią su palūkanomis sudarė 9085 olandiški auksinai, 310 lenkiškų auksinų ir 24 grašiai, reikalaudami Dusetų dvaro su Anapolio, Griovadvorio ir Zaduojos palivarkais. 1810 m. sausio 20 d. teismas priėmė sprendimą tenkinti Oginskių reikalavimą ir Dusetos su palivarkais atiduoti Oginskiam pagal vadinamosios tradicijos teisę²⁶.

Tačiau Oginskiai Dusetų neperėmė. Remiantis K. Pliaterio užrašymais sutuoktinei, teisiškai ji buvo traktuotina kaip Dusetų savininkė, todėl jai, o ne vyrui teko gelbėti valdą nuo perėjimo kitiems savininkams. Ji tai padarė padengdama K. Pliaterio skolą savo lėšomis. Giminės susitarė, kaip išspręsti susidariusią situaciją, nepažeidžiant abipusių interesų. Už padengtą skolą Oginskiai perleido A. Žabaitei-Pliaterienei tradicijos teisę į Dusetas²⁷. Palūkanoms sumokėti ji įkeitė G. Oginskiui Bartkuškio dvarą už 8491 auksiną ir nuo 1811 m. balandžio 23 d. ketveriems metams išsinuomojo Bartkuškį, neprarasdama teisės tvarkytis dvare kaip norėjo, su sąlyga kasmet mokėti nuomos mokesį, apskaičiuotą nuo įkeitimo sumos ir kuris veik atitiko kasmetines palūkanas už K. Oginskienės pasogą. Išlikę kvitai rodo, kad A. Žabaitė-Pliaterienė reguliariai atsiskaitydavo su G. Oginskiu, laikydamosi visų susitarimo sąlygų²⁸.

зимиром и Огинским Габриелем, Плятерами Казимиром и Михалом, Каспром и Кунегундой о праве владения им. Божин Игуменского повета, Антузово, Пиотровшизна, Гравембург, Задое, 1807–1818, ten pat, b. 316, l. 1, 3–3v, 5–8v.

²⁵Ten pat, b. 300, l. 33.

²⁶Материалы (инвентарь им. Дусяты, судебные решения, долговые обязательства, арендный акт и др.) о переходе прав на им. Дусяты за долги Плятеров Казимира и Аполинаруи Огинскому Габриэлю и об отдаче Огинским им. Борткушки в арендное содержание Плятер Аполинаруи, 1807–1814, ten pat, b. 315, l. 1, 5, 13–14, 19, 21–21v.

²⁷Материалы (прошения, предписания, копия указа Сената, рапорта, донесения, письма, записки и пр.) по судебному делу между Плятерами Казимиром и Аполинаруией о праве собственности на имение Дусяты, 1818–1821 и б. д., ten pat, b. 136, l. 29–29v.

²⁸Ten pat, b. 315, l. 43–43v, 69.

G. Oginskiui ir A. Žabaitei-Pliaterienei pasirašius sutartį buvo sutvirtinta grafiinės teisė į Dusetas. 1811 m. gegužės 10 d. Ukmergės apskrities vaznys Antanas Goreckis (*Antoni Gorecki*) liudininkų akivaizdoje paskelbė A. Žabaitei-Pliaterienę jai įkeistų Dusetų miestelio ir dvaro su kaimais, Griovadvario ir Zaduojos palivarkų savininke, iki jai bus gražinta pasoga. Gegužės 12 d. intromisija buvo įrašyta į Ukmergės apskrities pilies teismo knygas. Vaznys teigė, kad įvesdinimui atlikti jį pakvietęs K. Pliateris²⁹. Vėliau K. Pliateris teigs, kad žmonos įvesdinimas į valdą vyko jam nežinant ir buvo neteisėtas, nes Griovadvarį ir Zaduoją jis įsigijęs 1807–1808 m. po užrašymų žmonai, taip pat Juozapui ir Felicijonai Pomarnackiams (*Józef i Felicjana Pomarnaccy*) pardavė Subačiaus seniūniją, apkeitinėjo kaimus, kitaip tariant, keitęs nuosavybės sudėtį, ir jam neprireikė žmonos sutikimo³⁰.

Šiaip ar taip, iki 1812 m. karo A. Žabaitė-Pliaterienė *de jure* turėjo nuosavybės teisių į vyro valdas, o 1812 m. tapo ir nuosavų valdų savininke.

1812 m. karo cezūra

1812 m. Prancūzijos ir Rusijos karas pakeitė Pliaterių nuosavybės statusą, taip pat pakeitė Apolinaros ir Kazimiero Pliaterių santykius. Buvusios Lenkijos kariuomenės pulkininkas K. Pliateris rugpjūčio pabaigoje įstojo į Napoleono I Didžiąją armiją su paties organizuotu ir ekipuotu pėsčiųjų šaulių batalionu³¹. Prancūzų kariuomenės Lietuvoje formuotame dalinyje batalionui buvo suteiktas trečias numeris. Gruodį jis gynė Vilnių, dalyvavo mūšyje ties Aušros vartais³². Drauge su atsitraukiančia Prancūzijos armija K. Pliateris pasuko į Vakarus.

Rusijos imperatorius 1812 m. gruodžio 12 d. paskelbtame manifeste žadėjo dovanoti kaltę valdinams, kariavusiems prancūzų pusėje, jeigu jie grįš iš užsienio iki 1813 m. vasario 12 d. Nustatytuoju terminu negrįžusiųjų dvarus liepta sekvestruoti, o vėliau – konfiskuoti. A. Žabaitė-Pliaterienė turėjo gerai žinoti, kad jos vyras laiku negrįš, nes 1813 m. vasario 10 d., t. y. likus dviem dienoms iki valdžios nustatyto termino pabaigos, jos įgaliotinis, Polocko matininkas Vincentas Pylinskis (*Wincenty Pylinski*) įteikė prašymą Vilniaus kariniam gubernatoriui Aleksandrui Rimskui-Korsakovui netaikyti sekvestro

²⁹Ten pat, b. 300, l. 35–36.

³⁰ По прошению графини Плятеровой о забрании у нее имени Казимиром Плятером, 27 генваря 1818 г., ten pat, f. 380, ap. 66, b. 894, l. 9, 10v.

³¹ Заявление Казимира Плятера военному министру Франции об его увольнении, военный послужной список и др., ten pat, f. 1276, ap. 2, b. 68, l. 1.

³² V. P u g a č i a u s k a s, *XIX a. Lietuvos karinių dalinių istorija*, p. 26, 34.

Dusetoms, priklausančioms A. Žabaitei-Pliaterienei, ir pateikė visą pluoštą dokumentų, įrodančių jos teisę į nuosavybę³³.

Vasario 11 d. Vilniaus ir Gardino gubernatoriams išsiuntinėtas įsakymas kontroliuoti, kad apskričių policija ir bajorų vadovai pasirūpintų konfiskuotinių dvarų priežiūra ir užtikrintų jų pajamų, atiteksiančių išdui, saugumą, išsiaiškintų išslapstytą dvarininkų emigrantų turtą. Išnuomotiesiems, įkeistiems, iki gyvos galvos ar kitaip kitiems asmenims perleistiems dvarams konfiskuoti buvo įsteigtos likvidacinės komisijos.

A. Žabaitė-Pliaterienė įtikino A. Rimską-Korsakovą, kad ji yra teisėta Dusetų savininkė. 1813 m. balandžio 5 d. karinis gubernatorius liepė Vilniaus likvidacinės komisijos pirmininkui Aleksandrui Lavinskiui palikti dvarą grafienei. Vis dėlto komisija pageidavo gauti nuosavybę įrodančius dokumentus, o įsitikinusi jų teisingumu, pareikalavo dvarą tvarkyti atsakingai, jį gerai prižiūrėti, nepraskolinti, neperleisti kitiems asmenims ir laiku mokėti mokesčius, nes jai mirus, dvarai atiteks išdui³⁴. Taip A. Žabaitė-Pliaterienė tapo savininke nuosavybės, kuri dėl vyrui inkriminuojamos kaltės negalėjo pereiti palikuonims.

Iždo kėsinimais į užsienyje išsislapsčiusių Napoleono I šalininkų dvarus rodo finansų ministro draudimas apskričių žemės teismams nagrinėti tokių dvarų savininkų kreditorių pretenzijas dėl nesumokėtų skolų, nes tai priklauso iždo kompetencijai. Kai Vilniaus universiteto profesorius Ferdinandas Špicnagelis (*Ferdynand Szpicnagiel*) apskrities žemės teisme pateikė ieškinį A. Žabaitei-Pliaterienei dėl jos anytos O. Valavičiūtės-Pliaterienės jam negražintų 630 auksinų, teismui liepta bylos nenagrinėti ir ateityje nepriimti Pliaterių kreditorių ieškinių. K. Pliaterio skolos tuo metu sudarė daugiau kaip 1 210 tūkst. lenkiškų auksinų, tačiau pagal imperijos teisę A. Žabaitė-Pliaterienė buvo laikina išdui pereinančių dvarų savininkė ir neturėjo atsiskaitinėti su kreditoriais³⁵.

Prancūzų pusėje atsidūrė ir Adomas Pliateris. Iš jo dvarų valdytojo ir reikalų patikėtinio Viktoro Vareckio (*Wiktor Warecki*) prašymo A. Rimskiui-Korsakovui, rašyto 1813 m. liepą, aiškėja, kad jaunas grafas tarnavo Napoleono I garbės gvardijoje, gavęs įsakymą atvykti į Maskvą, jos nepasiekęs pateko į rusų nelaisvę. Pirma jį laikė Oriole, vėliau Charkovo gubernijoje Sumų mieste ir nepaleido iki karo pabaigos. Jo laiškai, rašyti valdytojui, rodo, kad nelaisvėje sirgo ir kentė nepriteklius. A. Pliateriui priklausantys Aluotos ir Padustėlis pateko į sekvestruotinių dvarų sąrašą, bet paaiškėjus, kad jis yra Rusijoje, dvarai buvo laikinai areštuoti, o vėliau gražinti savininkui³⁶. A. Pliateris grįžo į Lietuvą

³³ Материалы (прошения, копии предписаний военного губернатора, постановления Виленского нижнего земского суда и пр.) об освобождении от секвестра имения Дусяты с фольварками, 1813 г., LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 129, l. 1–2.

³⁴ Ten pat, l. 3, 5, 21–21v, 28–28v.

³⁵ Ten pat, b. 136, l. 9–12.

³⁶ Материалы о секвестре имений Плятера Адама Подусяты и Голоты, 1813–1819, ten pat, b. 323, l. 1–4, 18–23v.

ne anksčiau kaip 1813 m. pabaigoje. 1815 m. balandžio 17 d. jis mirė nesukūręs šeimos³⁷. Tuo metu tiesioginis jo turtų paveldėtojas K. Pliateris buvo emigracijoje.

Dusetų archyvo dokumentai rodo, kad A. ir K. Pliateriai turėjo du sūnus: Vladislavą Evaristą, gimusį 1808 m. spalio 26 d., spalio 27 d. pakrikštytą Šv. Jonų bažnyčioje Vilniuje, ir Cezarį Augustiną, gimusį 1810 m. rugpjūčio 27 d., rugpjūčio 28 d. pakrikštytą Šv. Kazimiero bažnyčioje Vilniuje³⁸. Broel-Pliaterių genealogijos sudarytojas Sz. Konarskis mini neišgyvenusius sutuoktinių vaikus: Erazmą Ernestą Henriką, gimusį 1807 m. sausio 18 d. Vilniuje, Juozapą Ildefonsą Vladimirą, gimusį 1813 m. sausio 27 d., ir Ričardą, kurio gimimo datos jis nenustatė³⁹.

Pagal LDK teisę mirusio dėdės palikimą turėjo perimti Vladislovas ir Cezaris Pliateriai. Už juos tai suskubo padaryti motina, veikusi nepilnamečių vardu. 1815 m. balandžio 20–24 d. Ukmergės apskrities vaznys Mikalojus Valentinavičius (*Mikołaj Walentynowicz*) skubiai įvesdino A. Pliaterienę į Jotkonių seniūniją, Aluotų bei Padustėlio dvarus. Taip ji prisiėmė savininko įsipareigojimus iki sūnų pilnametystės. Grafienė turėjo prižiūrėti sūnų palikimą kartu su Ukmergės bajorų globos institucijos nedelsiant paskirtais globėjais: Vilniaus gubernijos vyriausiojo teismo posėdininku Tomu Umiastovskiu (*Tomasz Umiastowski*), Subačiaus seniūnu Ferdinandu Pliateriu, Apolinaros sesers vyru Jonu Marcinkevičiu-Žaba (*Jan Marcinkiewicz-Żaba*) ir Ukmergės apskrities vėliavininku Antanu Kušelevskiu (*Antoni Kuszelewski*)⁴⁰. Jie formaliai rūpinosi Pliaterių reikalais iki K. Pliaterio sugrįžimo.

Nežinoma, kodėl grafas neliko emigracijoje. Yra išlikęs juodraštis jo prašymo Prancūzijos karo ministrui dėl atsistatydinimo ir apdovanojimo Garbės legiono kryžiumi už jo nuopelnus Prancūzijai, datuojamas 1815 m.⁴¹ Dusetų rezidencijos slenkstį jis peržengė 1815 m. lapkritį⁴².

³⁷ Свидетельство о смерти Плятера Адама, ten pat, f. 1276, ap. 1, b. 17, l. 1.

³⁸ Метрики о крещении Цезария и Владислава Плятеров (выписи 1831 и 1834 гг.), ten pat, b. 22, l. 3–6; Материалы (прошения, постановления Виленской губернской комиссии по определению степени вины (...), объяснения, резолюции, мнения членов Ликвидационной комиссии, повестки и прочее по делу Плятер Аполинари в Ликвидационной комиссии и в Сенате об освобождении засекованных за участие в восстании Плятеров Владислава и Цезаря имений Дусяты, Подусяты, Голоты, Аннополь, Крашты, Шарковщина, Щенсновишки, 1831–1839 г. и б. д., ten pat, b. 341, l. 133v.

³⁹ Sz. K o n a r s k i, min. veik., p. 113.

⁴⁰ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 300, l. 37–37v, 43.

⁴¹ Заявление Казимира Плятера военному министру Франции об его увольнении, военный послужной список и др., ten pat, f. 1276, ap. 2, b. 68, l. 1.

⁴² Ten pat, f. 380, ap. 66, b. 894, l. 9.

Pliaterių konfliktas dėl teisės į tėvoniją

Anot K. Pliaterio, jam grįžus iš užsienio sutuoktinė atsiskaitė už savarankišką dvarų valdymą ir perdavė visus pinigus. Beje, pajamos buvo nemažos, iš dvarų kasmet suplaukdavo apie 150 tūkst. lenkiškų auksinų pajamų. Nuo tada jis pats tvarkėsi dvaruose, skyrė valdytojus, nuomojo palivarkus, rinko pajamas, dvarų tarnybai duodavo net smulčiausius nurodymus, o žmona į juos nesikišo⁴³.

Po dvejų metų įsižiebė sutuoktinių konfliktas dėl teisės į tėvoninius Pliaterių dvarus. A. Žabaitės-Pliaterienės atsiskaitymas grįžusiam vyrui ar jo rūpinimasis dvarų reikalais nereiškė, kad ji atsisakė savininkės statuso. K. Pliateriui sutuoktinės vienvaldystė reiškė jo prigimtinių teisių nepaisymą, joks XIX a. dvarininkas nebūtų susitaikęs su panašia situacija. Grįžęs iš Prancūzijos jis atkūrė iki jo emigracijos buvusią tvarką perimdamas iš sutuoktinės ūkinius ir finansinius reikalus. Bet ši padėtis jo akivaizdžiai netenkino.

Dusetų archyve išliko kopijų ir juodraščių dokumentų, susijusių su sutuoktinių kova dėl teisės valdyti Pliaterio tėvoniją. Kažkurio A. Žabaitės-Pliaterienės įgaliotinių parengtas juodraštinis teksto, apibendrinančio konflikto eigą, rodo, kad K. Pliateris siekė susigrąžinti neapdairiai sutuoktinei perleistas teises į tėvoniją 1805 m. užrašymu ir kvestionuoti jos teisę į Dusetų tradiciją. Be to, tėvoniją papildė velionio brolio dalis, žadanti gerų pajamų. Užrašymų galiojimo jis niekaip negalėjo panaikinti, todėl vertė sutuoktinę savo noru atsakyti teisių į tėvoniją, pirmiausia – Dusetų dvarą su palivarkais. Anot konflikto eigą aprašiusio anonimo, grafo būta švaistūno, todėl A. Žabaitė-Pliaterienė, rūpindamasi nepilnamečių vaikų interesais, nepasidavė vyro spaudimui, juolab kad grįžęs iš Paryžiaus, jis prabilo apie skyrybas. Sutuoktinės atsakymas keisti jos įteisintą statusą supykėdė grafą, jis uždraudė jai rūpintis vaikais ir su jais bendrauti⁴⁴.

Konfliktas iškilo į viešumą ne anksčiau kaip 1817 m. pabaigoje. 1817 m. gruodžio 20 d. A. Žabaitė-Pliaterienė paskyrė naują Dusetų dvaro valdytoją pasirašydama įgaliojimą Trakų pataurininkui Ignacui Žarnovskiui (*Ignacy Żarnowski*). Gruodžio 31 d. naujas valdytojas jau tvarkėsi Dusetose, o 1818 m. sausio 3 d. įteikė dvaro sąskaitininkui Antanui Onacevičiui (*Antoni Onacewicz*) raštišką paliepimą paklusti jo įsakymams⁴⁵. Sąskaitininkas pranešė K. Pliateriui, tuo metu dalyvavusiam Vilniaus gubernijos seimelyje, apie be jo žinios paskirtą Dusetų valdytoją, o grafas liepė šį vyti lauk.

1818 m. sausio 15 d. A. Žabaitės-Pliaterienės advokatas, Ukmergės pilies teismo regentas Jokūbas Jaloveckis (*Jakub Jalowiecki*) pateikė skundą Ukmergės apskrities žemės teismui. Grafienė kaltino vyrą savivale, kišimusi į jos administracinius potvarkius,

⁴³Ten pat, l. 9v, 15v.

⁴⁴Ten pat, f. 1276, ap. 1, b. 136, l. 183.

⁴⁵Ten pat, l. 16, 18–20.

kilnojamojo turto ir jos teisę į nuosavybę patvirtinančių dokumentų atėmimu, o tarnautoją A. Onacevičių nepaklusnumu⁴⁶. A. Onacevičius parašė grafieniui atsiprašymo laišką, kuriame užsiminė, kad A. Žabaitė-Pliaterienė tuo metu laukėsi ir netrukus turėjo gimdyti. Užjausdamas dėl vyro elgesio, jis rašė: „Atleisk, Šviesiausioji Ponia Geradare, mano drausą, bet taip pasakysiu, reikia visai neturėti širdies atimant dokumentus iš besilaukiančios moters kaip iš paskutinio žmogaus ir sukeliant jai dar didesnę skausmą“⁴⁷.

Sausio 29 d. Ukmergės apskrities žemės teismui nagrinėjant bylą Pliaterienė prieš Pliaterį, paaiškėjo daugiau konflikto detalių. K. Pliateris išvijo žmoną iš Dusetų, ji gyveno Vilniuje arba Bartkuškyje, bet Dusetose liko jos dvariškių. Grafas liepė jiems išsikelti į šeimininkės dvarus – Bartkuškį arba Lužkas, tarnaitę Karoliną Šimanskytę (*Karolina Szymańska*), prižiūrėjusią grafienės garderobą ir daiktus, liepė išvežti paprastu vežimu, palikti Dusetose ekipažus, arklių pakinktus, vežėjų livrėjas, visą grafienės kilnojamąjį turtą, o raktą nuo lobyno su jos daiktais – atimti⁴⁸. Teismo sprendimas nėra žinomas, bet jo, matyt, neprisiekė.

Dėl patirtos skriaudos A. Žabaitė-Pliaterienė 1818 m. sausio 20 d. kreipėsi į vicegubernatorių, einantį civilinio gubernatoriaus pareigas, vyro giminaitį Mykolą Pliaterį-Zybergą (*Michał Plater-Zyberk*). Šis pavedė Ukmergės žemutinio žemės teismo ispravnikui Teodorui Petkevičiui (*Teodor Pietkiewicz*) apklausti K. Pliaterį, tačiau grafas buvo Vilniuje ir apklausa neįvyko⁴⁹. Grafienė įteikė skundą kariniam gubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, kad šis įsakytų gubernatoriaus vadovaujamai Vilniaus gubernijos valdybai tuoj pat grąžinti jai Dusetų dvarą, kurį karinis gubernatorius jau buvo pripažinęs jos nuosavybe, o kaltininkus nubausti. Vasario 5 d. rezoliucija A. Rimskis-Korsakovas pavedė Gubernijos valdybai atkurti teisingumą, ši vasario 28 d. išsiuntė raštą Ukmergės apskrities žemutiniam žemės teismui, liepdama imtis veiksmų ir grąžinti grafieniui dvarą⁵⁰.

Kaip vėliau savo raporte Vilniaus gubernijos valdybai aiškino ispravnikas T. Petkevičius, jis negalėjęs tuoj pat vykdyti paliepimo, nes lydėjo po apskritį valdininką, išieškantį mokesčių nepriemokas, tačiau liepęs teismo posėdininkui Antanui Brunovui (*Antoni Brunow*) pasirūpinti daiktų saugumu Dusetų dvare. Jis pats dvare pasirodė kovo 25 d. Grafas raštu jam pranešė, kad jis nepripažįsta Gubernijos valdybos rezoliucijos ir rengiasi ją apskusti. T. Petkevičius nevykdė Gubernijos valdybos pavedimo grąžinti Dusetas teisėtai savininkei, bet ėmėsi atskiro tyrimo, taip viršydamas savo kompeten-

⁴⁶Ten pat, l. 27, 29v–30.

⁴⁷Ten pat, l. 31.

⁴⁸Ten pat, l. 37.

⁴⁹Ten pat, f. 380, ap. 66, b. 894, l. 3.

⁵⁰Ten pat, f. 1276, ap. 1, b. 136, l. 62, 63.

cijas. Iš A. Žabaitės-Pliaterienės reikalų patikėtinio Benedikto Tubelevičiaus (*Benedykt Tubelewicz*) jis pareikalavo dvarų užrašymų ir inventorių, mokesčių kvitų, registrų ir kitų dokumentų, patvirtinančių grafiinės teisės. Patikėtinis dokumentų nepateikė ir išvyko iš dvaro. Ispravnikas apklausė palivarkų nuomininkus, pareiškusius, kad jie sumokėjo K. Pliateriui nuomą ir neleis palivarkų užimti kitam savininkui. Apie sutuoktinių santykius apklausė kaimynystėje gyvenusius dvarininkus. Galiausiai į raportą įtraukė išsamų, citatomis iš Lietuvos Statuto išmargintą K. Pliaterio paaiškinimą, kodėl jis neigia perleidęs žmonai tėvoninius dvarus, ir padarė išvadą, kad grafas yra teisėtas šeimininkas⁵¹. Buvo akivaizdu, kad T. Petkevičius veikė K. Pliaterio naudai. Gubernijos valdyba į raportą nereagavo, situacija Dusetose nepasikeitė, išskyrus tai, kad grafas iš valstiečių surinko mokesčius, bet į išdą pagalvės nesumokėjo. Susidariusią didelę nepriemoką vėliau teko mokėti A. Žabaitei-Pliaterienei⁵².

Tikslo nepasiekė ir antras A. Žabaitės-Pliaterienės skundas, pateiktas Vilniaus gubernijos valdybai 1818 m. balandžio 28 d., kuriuo reikalauta vykdyti savo pačios sprendimą atkurti teisingumą. Gegužės 24 d. ji vėl kreipėsi į A. Rimskį-Korsakovą, prašydama paraginti Gubernijos valdybą patenkinti jos prašymą, be to, nušalinti nuo sprendimo vykdymo jos vyrui pataikaujantį T. Petkevičių ir jį nubausti už padarytus piktnaudžiavimus. Karinis gubernatorius liepos 20 d. išsiuntė raštą Vilniaus gubernijos valdybai, kuri liepos 25 d. išsamiai išnagrinėjo ispravniko ir sutuoktinių Pliaterių argumentus. Nagrinėjimas buvo palankus A. Žabaitei-Pliaterienei, nes valdyba nutarė įsakyti Ukmergės apskrities žemutiniam žemės teismui nedelsiant siųsti į Dusetas teismo narį, kad šis grąžintų grafienei dvarą su priklausiniais ir visais daiktais, o K. Pliateriui praneštų, kad jeigu jis turi žmonai pretenzijų, lai kreipiasi į teismą nustatyta tvarka⁵³.

Paklusę Gubernijos valdybos įsakui, 1818 m. rugpjūčio 7 d. į Dusetas atvyko Ukmergės žemutinio žemės teismo posėdininkas ir vaznys atlikti teisinę procedūrą – grąžinti A. Pliaterienę į dvarą. Jie savo pareigą atliko, bet K. Pliateris, nors rezidavo Aluotose, pasiliko Dusetose, o į jas grįžus A. Žabaitei-Pliaterienei, dvare įsigalėjo dvivaldystė⁵⁴.

Dusetų dvare įsivyravo nesantaika, į kurią buvo įtraukti tarnautojai, dvariškiai ir valstiečiai, kurstomi nepaklusti grafienei. Bet K. Pliateris suvokė, kad namų karas netinkama priemonė įrodyti teisę į tėvoniją. Jis pats, be įgaliotinių ar teisininkų pagalbos, papunkčiui surašė prašymą imperatoriui Aleksandriui I. Prisistatęs nukentėjusiu nuo žmonos, pasikėsinusios į jo nuosavybę, ir jos bičiulių intrigų, nuskurdintu, paliktu be pragyvenimo šaltinio su mažamečiais vaikais, išdėstė nuosavybės perėjimo iš rankų į rankas istoriją,

⁵¹ Ten pat, l. 43–44v.

⁵² Ten pat, l. 183v.

⁵³ Ten pat, f. 380, ap. 66, b. 894, l. 7–30v.

⁵⁴ Ten pat, f. 1276, ap. 1, b. 136, l. 183v.

prašė imperatoriaus įsako Valdančiojo senato 3-iajam apeliacijų departamentui, kad šis panaikintų Vilniaus gubernijos valdybos sprendimą atiduoti dvarus sutuoktinei⁵⁵.

A. Žabaitė-Pliaterienė vėl pateikė A. Rimskiui-Korsakovui eilinį skundą dėl netvarkos Dusetose, į kurį jis reagavo 1818 m. gruodžio 24 d., liepęs Gubernijos valdybai komandiruoti valdininką ištirti padėtį vietoje ir išsiaiškinti kaltininkus, o A. Žabaitėi-Pliaterienei liepta pranešti, kad dėl vyro pašalinimo iš dvaro rūpintusi jos globėjai, o ne ji pati⁵⁶.

Grafiene dar pavasarį prašė skirti jai globėjus, suprasedama, kad viena konflikto neišspręs. Minsko gubernijos Dysnos apskrities, kurioje stovėjo jos nuosavas dvaras, Bajorų globa skyrė globėjus, pasielgdama netradiciškai, nes įstatymai juos numatė našlėms ar gyvanašlėms, vyrui dingus be žinios. Globėjai prisiimdavo testamentą vykdytojų, našlių turto, ūkio prižiūrėtojų, finansinių patarėjų ir panašias funkcijas. A. Žabaitės-Pliaterienės atveju jų paramos prirėkė aukštesniojo teismo instancijoje. Mat ji padavė vyrą į Breslaujos apskrities žemės teismą, reikalaujama apskaičiuoti, kiek vyras jai skolingas už atsiuntę pasogą ir apmokėtas jo paties skolas, o K. Pliateris savo ruožtu iškėlė bylą jai ir Breslaujos teismui Vilniaus gubernijos vyriausiojo teismo 2-ajame departamente. Bajorų globa skyrė jai globėjus: vyro giminaitį, Užnerio apskrities bajorų vadovą Konstantiną Pliaterį (*Konstanty Plater*), kuris šios naštos atsisakė, sesers vyrą, Minsko gubernijos vyriausiojo teismo 2-ojo departamento pirmininką J. Marcinkevičių-Žabą, Vilniaus gubernijos vyriausiojo teismo laikinojo departamento posėdininką T. Umiasovskį ir buvusį Raseinių pakamarių Mykolą Zaleskį (*Michał Zaleski*)⁵⁷.

Paskirtieji globėjai, paklusę karinio gubernatoriaus paliepimui, 1818 m. gruodžio 30 d. prašė Gubernijos valdybos iškraustyti K. Pliaterį į Aluotas su visu jo dvaru, nes konfliktas Dusetose tik aštrėja – grafiene dvaro tarnautojus grafas laiko arešte, o jo paties tarnai pasiryžę panaudoti šaunamuosius ginklus⁵⁸. Gubernijos valdyba taip pat ėmėsi priemonių, pasiuntė į Dusetas eilinį tyrėją – kriminalinių reikalų striapčių Chondzinskį (*Chądziński*), bet grafas jo neįsileido į dvarą.

Gavusi eilinį A. Žabaitės-Pliaterienės skundą Gubernijos valdyba 1819 m. sausio 31 d. vėl nagrinėjo sutuoktinių vienas kitam pareikštas pretenzijas ir dar kartą nutarė siųsti į Dusetas striapčių Chondzinskį ištirti padėties, o dėl K. Pliaterio iškeldinimo iš Dusetų spręsti po to, kai striapčius pateiks išsamų raportą⁵⁹. Tačiau K. Pliateris atkakliai siekė nušalinti striapčių nuo tyrimo, kaip vieno iš sutuoktinės tarnautojo artimą giminaitį, ir pasiekė, kad Gubernijos valdyba pakeistų tyrėją į jam palankesnę asmenį. Valdyba

⁵⁵ Ten pat, l. 157–168v.

⁵⁶ Ten pat, l. 113–114v.

⁵⁷ Ten pat, l. 183a.

⁵⁸ Ten pat, l. 116–116v.

⁵⁹ Ten pat, f. 380, ap. 66, b. 894, l. 31–36v.

vasario 17 d. pavedė tyrimą Dusetose Vilniaus gubernijos vyriausiojo teismo posėdininkui Gecevičiui (*Giecewicz*), kuriam liepė žiūrėti, kad grafui ir jo valstiečiams nebūtų daroma kliūčių naudotis mišku kūrenti krosnims Dusetose ir Padustėlyje⁶⁰.

Vasario 11 d. atėjo Valdančiojo senato įsakas, liepęs paaiškinti situotinių Pliaterių konflikto esmę, nes Senatą pasiekė K. Pliaterio prašymas panaikinti Vilniaus gubernijos valdybos sprendimus dėl dvarų atidavimo situotinei⁶¹. Išlikę dokumentai neatspindi užsitęsusių Pliaterių bylos Vilniaus gubernijos valdyboje tolesnės eigos. 1819 m. sausio 27 d. K. Pliateris jau buvo pakeliui į Sankt Peterburgą – nesulaukęs Vilniaus gubernijos administracijos palankių sprendimų, nutarė ieškoti teisybės sostinėje⁶².

Kazimiero Pliaterio testamento nevykdymas

Trūksta žinių, kaip K. Pliateriui sekėsi rūpintis nuosavybės reikalais Sankt Peterburge. Panašu, kad jis nė sykio nebuvo grįžęs į kraštą, o gyvenimas sostinėje jam buvęs pražūtingas. 1819 m. gruodžio 6 d. jis surašė testamentą, ir tą pačią dieną mirė nuo neįvardytos ligos. Grafo palaikai buvo pargabenti į Lietuvą. Išrašas iš liudijimo apie palaidojimą rodo, kad jis 1820 m. sausio 19 d. atgulė Vilniuje, Išganytojo kalvoje, misionierių Viešpaties Jėzaus Dangun žengimo bažnyčios rūsiuose⁶³.

Dusetų archyve nėra K. Pliaterio ranka pasirašyto ir trijų liudininkų patvirtinto testamento juodraščio (švariai jo perrašyti nespėta), išliko kopijos, naudotos įvairiems teisiniams reikalams. Savo ir brolio Adomo dvarus velionis paliko sūnams – Vladislovui ir Cezariui, atskirai sudarė šiais dvarais dengiamų skolų sąrašą, bet visų skolų neminėjo (jas sudarė daugiau kaip du milijonai lenkiškų auksinų⁶⁴). Tai padarė siekdamas priversti žmoną atsiskaityti už „neteisėtą“ dvarų valdymą ir perduoti palikimą vaikams. Jų globėjais paskyrė artimus gimines: tikrąjį valstybės tarėją Antaną, Maltos ordino komandorą Kazimierą, Lenkijos karalystės valstybės tarėją Liudviką, Voluinės gubernijos vicegubernatorių Pilypą Pliaterius, Mykolą Pliaterį-Zybergą ir Vilniaus gubernijos vyriausiojo teismo 2-ojo departamento pirmininką Juozapą Komarą (*Józef Komar*). Juos įpareigojo baigti bylą su grafiene, perimti iš jos dvarus ir pasirūpinti sūnumis – nedelsti atiduoti į Varšuvos mokyklas. Testamente minėjo paleistus į laisvę tarnus, kuriems globėjai turėjo

⁶⁰ Ten pat, f. 1276, ap. 1, b. 136, l. 125–126v.

⁶¹ Ten pat, l. 123–123v.

⁶² Книжка учета расхода денег во время поездки Плятера Казимира в Петербург и реестр одежды, привезенной с собой, ten pat, l. 2.

⁶³ Свидетельство о смерти Плятера Казимера (iš tikrųjų palaidojimo liudijimas – sepultura), ten pat, b. 19, l. 1.

⁶⁴ Ten pat, b. 341, l. 162.

atlyginti, savo nuožiūra skirdami pinigų sumą. Pridūrė, kad nejaučia žmonai nepalankumo, tik prašė taikiai baigti pradėtą bylą dėl nuosavybės ir atiduoti dvarus vaikams. Kiek atgavęs jėgas spėjo padiktuoti atsisveikinimą su sūnumis, prisakydamas jiems gerbti motiną, su Kunegunda ir Gabrieliu Oginskiais, pusbroliais Ferdinandu, Ksaveru, Kasparu ir Mykolu Pliateriais, pusseserėmis Jadvyga Pliateriene ir Marijona Četvertinskiene (*Marianna Czetwertyńska*), dėkojo už bičiulystę Kristupui ir Taduui Pliateriams, atsiprašė tarnų ir valstiečių už padarytas skriaudas, bet Apolinaros vardo neištarė⁶⁵.

Matyt, vengdama priklausyti nuo Pliaterių giminės, A. Žabaitė-Pliaterienė dėjo nemažai pastangų pakeisti globėjus, anot Ukmergės apskrities Bajorų globos, „užsimojo griauti vyro testamentą“. 1820 m. balandžio pabaigoje ji pateikė prašymus Bajorų globai ir Vilniaus gubernijos vyriausiojo teismo 2-ajam departamentui išspręsti vaikų globos klausimą ir paskirti kitus globėjus, atsižvelgus į jos turtinius interesus ir į pasogos hipoteką, padengtą velionio dvarais. Nepilnamečiai vaikai sykių jau turėjo globėjus, paskirtus 1815 m., kai K. Pliateris buvo emigracijoje, tačiau jų įgaliojimai buvo pasibaigę. Testamentu paskirtieji J. Komaras ir M. Pliateris-Zybergas raštu atsisakė globėjų pareigų, kiti – pagal Lietuvos teisę turėjo jais tapti, atvykti į Dusetas birželio 10 d. ir surašyti velionio turtą, arba taip pat atsisakyti prisiimti vaikų globą⁶⁶. Paskirtą dieną globėjai į Dusetas neatvyko – dalis jų gyveno ne Lietuvoje – ir neatsiuntė įgaliotinių. Nežinoma, kaip A. Žabaitei-Pliaterienei pavyko tai pasiekti, bet buvo sutarta, kad ji perims pareigą rūpintis vaikais ir jų turtu, nes „mažamečių likimas negali būti sprendžiamas be geraširdės motinos meilės ir pasiukojimo“⁶⁷. Kitaip tariant, Pliateriai nusikratė atsakomybės už komplikuoatą, praskolintą, teismo bylomis apaugusį K. Pliaterio palikimą. Jų įgaliotieji asmenys, įskaitant Antaną Pliaterį, ir A. Žabaitės-Pliaterienės globėjai 1820 m. spalio 22 d. pasirašė ilgai derintą sutartį, kuri faktiškai reiškė K. Pliaterio paskutinės valios nevykdymą.

Pirmuoju sutarties punktu Pliateriai perleido A. Pliaterienei savo teisę globoti vaikus ir rūpintis ateityje jiems atiteksiančiais tėvoniniais dvarais, pasilikdami teisę globos klausimais palaikyti ryšius su grafiene. Jie taip pat įsipareigojo sudaryti visų velionio skolų registrą, perduoti naujajai globėjai dvarų dokumentus ir pasirūpinti kilnojamojo turto inventorizacija. A. Žabaitė-Pliaterienė įgijo galią savarankiškai valdyti visą nekilnojamojį turtą ir kapitalą, tvarkyti reikalus su velionio vyro kreditoriais. Jai buvo perleista teisė rūpintis sūnų lavinimu ir parinkti geriausias, jos manymu, mokyklas, tarp jų ir aukštąsias.

⁶⁵ Материалы (копии завещания, актов соглашения с опекунами; доверенность, выпись резолюции Вилкомерского земского суда и пр.) о соглашении Плятер Аполинарии с опекунами, назначенными по завещанию Плятера Казимира, ten pat, b. 534, l. 6v–8v.

⁶⁶ Ten pat, b. 300, l. 43–44.

⁶⁷ Ten pat, b. 534, l. 19.

Už suteikiamą neribotą laisvę tvarkyti sūnų palikimą A. Pliaterienė sutiko jų naudai atsisakyti jai priklausančios hipotekos, t. y. pasogos padengimo velionio dvarais, ir iš Oginskių perimtos Dusetų dvaro tradicijos, iš viso įvertintų 800 tūkst. lenkiškų auksinų. Kitaip tariant, ji pasižadėjo nereikšti pretenzijų į Pliaterių tėvoniją, kai ji atiteks Vladislavui ir Cezariui Pliateriams. Tačiau išklė sąlygas, turėjusias apsaugoti šį dovanojimą nuo trečiųjų asmenų. Pirma, į šią turto dalį teismo keliu negalėjo pretenduoti velionio vyro ar jo brolio kreditoriai, nebent ji pati tam pritartų. Antra, dovanojimas netektų galios, jeigu abu sūnūs mirtų bevaikiai iki jiems sukaks 23 metai, mirus vienam sūnui dovanojimas pereitų kitam. Itin svarbi buvo trečia sąlyga, užkertanti galimybę sūnams naudotis tėvonių dvarų, sudarančių motinos hipoteką, pajamomis ar kištis į dvarų valdymą iki 23 metų amžiaus. Ji tapo generaline dvarų valdytoja ir neturėjo atsiskaityti globėjams. Ji taip pat suderėjo sąlygą, kad iki minimo amžiaus abu sūnūs negalės perimti ir kito tėvo palikimo, t. y. tų dvarų, kurie nesudarė motinos hipotekos, nes A. Žabaitė-Pliaterienė mokėjo ir toliau ketino mokėti vyro ir jo brolio skolas iš nuosavo kapitalo. O jeigu kuris iš sūnų užsispyrė ir norėtų perimti tėvo dvarus iki nustatyto amžiaus cenzo, jam tektų išmokėti motinai pasogos sumą ir jis prarastų teisę į jos dovanojimą. A. Žabaitės-Pliaterienės hipotekos saugumą turėjo garantuoti dar viena sąlyga, pagal kurią, jeigu K. Pliaterio dvarams grėstų eksdivizija, jai turėjo likti tokia pati kaip kitų kreditorių teisė reikalauti dvarais garantuotos savo dalies. Be to, jai liko iš tėvų paveldėti dvarai, kurių nelietė sutartyje aprašyti įsipareigojimai. Ji prisiėmė visą atsakomybę už tėvonių dvarų valdymą, garantuodama ją asmenine nuosavybe⁶⁸.

Remdamasi šia sutartimi A. Žabaitė-Pliaterienė siekė panaikinti velionio K. Pliaterio pradėtą bylą Valdančiajame senate. 1821 m. birželį Senatas jos prašymą perdavė Vilniaus gubernijos vyriausiajam teismui, kad šis išnagrinėtų visas aplinkybes ir pateiktų savo nutartį dėl bylos nutraukimo ir nepilnamečių globos perdavimo motinai. Po pusės metų šio teismo Laikinis departamentas pateikė Senatui savo išvadą, kad globos perėmimas išsprendžia visas su ginču dėl turto buvusias problemas, A. Žabaitė-Pliaterienei priklauso teisė į vyro tėvoniją iki gyvos galvos. Sulaukę pilnametystės jos sūnūs, jei panorės, galės teismo keliu pareikalauti iš motinos ataskaitos už tėvonijos valdymą⁶⁹. Valdančiojo senato bendras susirinkimas 1823 m. vasario 9 d. nutarimu pripažino velionio K. Pliaterio užrašymų sutuoktinei galiojimą ir A. Žabaitės-Pliaterienės sutarties su vaikų globėjais teisėtumą. Ji tapo vienvalde Pliaterių tėvonijos šeimininke, tvirtai ūkininkavo, atkakliai bylinėjosi su velionio vyro kreditoriais, mokėjo jo skolas, siekdama perduoti sūnams tvarkingą palikimą. Iki 1830 m. savo lėšomis ji išmokėjo vyro kreditoriams 95 576 sidabro rublius ir 7303 lenkiškus auksinus, be to, dalį jo skolų perkėlė į savo dvarus,

⁶⁸Ten pat, l. 19–21.

⁶⁹Ten pat, b. 136, l. 152–152v, 171–172v.

išduodama kreditoriams obligacijų už 41 100 sidabro rublių⁷⁰. Tokio masto stambių skolų likvidavimo iki A. Žabaitės-Pliaterienės, o ir vėliau savarankiškai neatliko nė viena XIX a. dvarininkė.

1830–1831 m. sukilimas. Valdų konfiskacija

1830–1831 m. sukilimas sujaukė A. Žabaitės-Pliaterienės gyvenimo planą. Bet ji neprisileido minties, kad jos pastangos saugoti Pliaterių tėvoniją nueis veltui. Valdžia siekė nubausti prieš režimą stojusius dvarininkus, todėl jos laukė akistata su institucijomis, nuo kurių priklausė dvarų likimas. Sukilimas prasidėjo 1830 m. lapkričio 17 d., gruodžio 21 d. buvo paskelbtas imperatoriaus įsakas areštuoti (biurokratų kalba tai vadinosi „uždėti draudimą“) dvarus, kurių savininkai prisidėjo prie sukilimo Lenkijos karalystėje, kad šie negalėtų atlikti transakcijų ir taip perduoti nuosavybę kitiems asmenims, o dvarų valdytojams ir nuomininkams buvo uždrausta siųsti į užsienį dvarų pajamas⁷¹. Sistemingas dvarų nusavinimas prasidėjo 1831 m. liepos 17 d. įsaku paskelbus taisyklės sukilimo apimtų gubernijų likvidacinėms komisijoms ir išdo rūmams dėl sukilėlių dvarų sekvestro ir konfiskavimo. Liepta konfiskuoti sukilimo vadų ir aktyvių dalyvių dvarus. Išimtis padaryta neprisidėjusių prie sukilėlių tėvų valdytiems dvarams, bet pabrėžta, kad prasikaltę vaikai praranda teisę paveldėti dvarus⁷².

Dusetų archyve saugomos Vilniaus likvidacinės komisijos sprendimų, Valdančiojo senato įsakų, A. Žabaitės-Pliaterienės patikėtinių rengtų dokumentų kopijos, leidžiančios atkurti ilgus metus trukusią Pliaterių tėvonijos konfiskavimo bylą. Dokumentai atspindi senstančios motinos pastangas užtikrinti emigravusioms atžaloms jų statusui deramą materialinį gyvenimą.

Brolius Pliaterius už jų aktyvų dalyvavimą sukilime Vilniaus likvidacinė komisija priskyre prie antros nusikaltusiųjų kategorijos. Prasidėjus sukilimui abu buvo užsienyje – vyresnysis Vladislovas nuo 1828 m. keliavo po svečias šalis, žinia apie sukilimą jį pasiekė Londone, o jaunesnysis Cezaris, nors mokėsi Berlyne, nedelsė grįžti į Lietuvą. Jaunesnysis į sukilimą išėjo iš Dusetų. Dinaburgo (Daugpilio) karinio gubernatoriaus įsakymu Aluotų ir Dusetų dvarai buvo sekvestruoti, smarkiai nuniokoti, bet 1831 m. rugpjūčio 14 d. Vilniaus gubernijos valdyba, atsižvelgusi į tai, kad jaunesniojo C. Pliaterio teisė į nuosavybę turėjo įsigaliooti tik 1833 m. rugpjūčio 27 d., liepė grąžinti dvarus A. Žabaitei-Pliaterienei⁷³.

⁷⁰ Ten pat, b. 341, l. 179.

⁷¹ *Полное собрание законов Российской империи* (toliau – ПСЗ), собр. 2, т. 5, № 4206.

⁷² Ten pat, t. 6, nr. 4711.

⁷³ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 341, l. 179.

Teisiniu požiūriu Pliaterių dvarų situacija buvo komplikauta. Prieš dešimt metų perleidusi sūnams teisę į nuosavybę ir hipoteką, A. Žabaitė-Pliaterienė dabar rizikavo prarasti ne tik dvarus, bet ir nuosavą kapitalą. Todėl pirmas jos žingsnis gelbstint dvarus ir kapitalą buvo 1831 m. rugsėjo 28 d. Ukmergės žemės teismui pateiktas protestas. Juo grafienė panaikino 1820 m. spalio 22 d. užrašymą sūnams, motyvuodama tuo, kad jie neįvykdė sutarties sąlygų, nes dėl vaikų kaltės ji buvo netekusi turto ir patyrė nuostolių⁷⁴.

Nors A. Žabaitės-Pliaterienės nuosavybės teisę į Pliaterių tėvoniją saugojo K. Pliaterio užrašymai, pilnametystės sulaukę Vladislovas ir Cezaris turėjo paveldėti tėvo dvarus. Dalyvaudami sukilime jie prarado pilietines teises, t. y. biurokratų kalba „juos ištiko civilinė mirtis“⁷⁵, o jiems atitekęs palikimas turėjo pereiti valstybei. Nei A. Žabaitė-Pliaterienė, nei teismai, nei aukštieji valdininkai neturėjo galios užkirsti kelią dvarų nusavinimui. Tačiau valstybės išdas vengė perimti konfiskuotus dvarus iki galutinio atsiskaitymo su buvusių savininkų kreditoriais. 1832 m. birželio 28 d. įsaku buvo paskelbtos taisyklės dėl skolų likvidavimo iš sukilėlių konfiskuotuose dvaruose. Gubernijose buvo įsteigtos likvidacinės komisijos, kurioms pavesta panaikinti konfiskuojamų dvarų savininkų skolas privatiems asmenims, išdui, žinyboms ir institucijoms, taip pat patenkinti buvusių savininkų pretenzijas savo skolininkams⁷⁶. Iki skolų likvidavimo dvarams vėl buvo uždėtas sekvestras.

Sekvestruotų Dusetų ir Aluotų savininkų skolų panaikinimo klausimą Vilniaus likvidacinė komisija svarstė 1833 m. rudenį. Valdantysis senatas liepė pirma išsiaiškinti, ar A. Pliaterienė turėjo teisę sutartyje su globėjais nustatyti savo sąlygas, ar sutarties panaikinimas ir atitinkamai A. Pliaterienės grįžimas į dvarų savininkės statusą neprieštaravo valdžios draudimui perleidinėti sukilėlių dvarus kitiems asmenims. Šia teisinę koliziją pavyko išspręsti remiantis Lietuvos Statutu ir Valdančiojo senato svarstytu precedentu, kai buvęs Slanimo apskrities bajorų vadovas Vaitiekus Puslovskis (*Wojciech Pusłowski*) panaikino sukilime dalyvavusio sūnaus Tito teisę paveldėti tėvo dvarus, kurią jam dokumentais buvo patvirtinęs 1820 m.⁷⁷ Nuo teisinių klausimų išsiaiškinimo priklausė tolesnė skolų likvidavimo bylos eiga.

Vilniaus likvidacinė komisija 1834 m. spalio 16 d. pripažino A. Žabaitės-Pliaterienės teisę valdyti dvarus iki gyvos galvos⁷⁸. Kitas žingsnis turėjo būti dvarų sekvestro panaikinimas, bet pagrindinis grafienės tikslas buvo atgauti pasoginį kapitalą ir gauti kompensaciją už sumokėtą vyro skolas. Šioje sudėtingoje situacijoje 1835–1836 m. visus reikalus Sankt Peterburge tvarkė įgaliotinis Josifas Pirlingas, stebėjęs bylos eigą Valdančiajame senate, rinkęs reikalingus dokumentus, renkęs raštus ir teikęs kitas teises paslaugas. Jo

⁷⁴ Ten pat, l. 132–132v, 179v.

⁷⁵ Ten pat, l. 168.

⁷⁶ ПСЗ, собр. 2, т. 7, № 5468.

⁷⁷ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 341, l. 178–180.

⁷⁸ Ten pat, l. 144.

susirašinėjimas su Dusetų dvaro valdytoju Pranciškumi Požereckiu (*Franciszek Pożerecki*) rodo, kad grafienė gyveno Vilniuje, ruošėsi keliauti į užsienį, palikdama valdytojui įgaliojimus ir išsamias instrukcijas⁷⁹.

Valdantysis senatas, išklausęs finansų ministro nuomonę, 1836 m. balandžio 9 d. patvirtino Vilniaus likvidacinės komisijos išvadas dėl A. Žabaitės-Pliaterienės teisių į dvarus, pripažino, kad ji gali susigrąžinti pasoginį kapitalą, išskyrus reformacinį užrašymą ir palūkanas, t. y. jos atsineštus 300 tūkst. lenkiškų auksinų, įskaitant kilnojamojo turto vertę. Pagal tuometinį kursą grafienės pasoga sudarė 45 tūkst. sidabro rublių. Tačiau tiek likvidacinė komisija, tiek Senatas atsisakė kompensuoti jos išlaidas už sumokėtas vyro skolas, nes ji nepateikė skolų padengimą įrodančių dokumentų, be to, drauge su teise į tėvoniją ji prisėmė ir vyro skolas, kurias jai priklausė mokėti. Su šia išvada A. Žabaitė-Pliaterienė nesutiko ir pateikė Senatui skundą, teigdama, kad K. Pliaterio 1805 m. užrašyme, pagal kurį ji įgijo teisę į jo dvarus, skolų mokėjimas nebuvo aptartas, be to, nė vienas įstatymas neįpareigoja mokėti svetimų skolų nuosavomis lėšomis, kaip buvo jos padaryta⁸⁰.

Senato pritarimas Vilniaus likvidacinės komisijos sprendimui dar nereiškė dvarų susigrąžinimo. Vilniaus gubernijos išdo rūmai, radę teisinių prieštaravimų Vilniaus likvidacinės komisijos argumentuose, privertė ją peržiūrėti savo išvadas. 1836 m. kovo 19 d., dar prieš diskusijas Senate, komisija priėmė nutarimą konfiskuoti Aluotas, Padustėlį, Šarkiškės ir Vaskaučyzną, motyvuodama tuo, kad šie dvarai sudarė Adomo Pliaterio iš tėvo paveldėtą turtą, jais negalėjo būti padengta A. Žabaitės-Pliaterienės hipoteka, todėl dvarai priklauso K. Pliaterio sūnams ir jie turi pereiti išdui. Skundą dėl šio likvidacinės komisijos veiksmo grafienė pateikė rugpjūtį. Atėjo Senato įsakas komisijai išsiaiškinti, ar grafienė turi įrodymų apie jos pačios apmokėtas Aluotas ir Padustėlį slėgusias skolas. Įrodymus surinko A. Žabaitės-Pliaterienės įgaliotiniai. Anot jų, grafienės patirtos išlaidos abiejų dvarų skolų likvidavimui sudarė daugiau kaip 282 tūkst. sidabro rublių, tai reiškė, kad A. Žabaitė-Pliaterienė išpirko A. Pliaterio palikimą ir dvarai tapo jos nuosavybe⁸¹.

Pliaterių dvarų ir kapitalo grąžinimo byla turėjo paspartėti nuo 1838 m., kai Vakarų gubernijų komitetas 1837 m. lapkričio 2 d. parengė taisykles dėl konfiskuotų dvarų dalių atskyrimo bendrasavininkams ir kreditorių pretenzijų tenkinimo, o gubernijų teismams ir likvidacinėms komisijoms buvo įsakyta baigti visas nuosavybės konfiskavimo bylas⁸². A. Žabaitės-Pliaterienės teisių į Dusetų dvarą ir grąžintino kapitalo klausimas buvo baigtas. Tai 1839 m. vasario 20 d. dar kartą patvirtino imperatorius, pritardamas Valstybės

⁷⁹Письма поверенного Плятер Аполинарии Перлинга И. управляющему ее именьями Пожарыцкому о ходе дела в Сенате о снятии секвестра с им. Дусяты и пр., ten pat, b. 172, l. 1–13.

⁸⁰Ten pat, b. 341, l. 132–133v.

⁸¹Ten pat, l. 144–144v.

⁸²Ten pat, l. 142–143.

tarybos nuomonei šiuo klausimu. Tačiau liko nebaigta A. Žabaitės-Pliaterienės byla dėl jos pretenzijų į Aluotų ir Padustėlio dvarų dalis, kurias ji išpirko padengdama skolas⁸³.

Paskutiniame kovos dėl nuosavybės etape pagrindinius darbus turėjo atlikti įgaliotiniai, siunčiami į Sankt Peterburgą. Jie gavo užduotį teikti prašymus aukščiausiems pareigūnams – senatoriams ir ministrams, rengti dokumentus, rinkti informaciją apie biurokratinių veiksmų eigą, prireikus duoti kyšius. Vilniuje taip pat veikė įgaliotiniai, rinkę dokumentus, įvairią informaciją, rūpinęsi komunikacija su gubernijos įstaigomis. A. Žabaitė-Pliaterienė gyveno Vilniuje samdytame bute. Jos korespondencija rodo, kad 1838 m. vasarą į Sankt Peterburgą išsiųstas Kazimieras Rončevskis (*Kazimierz Rączewski*) važinėjo į sostinę daugiau kaip ketverius metus, tačiau jo veiklos rezultatai buvo kuklūs. Jis žadėjo rūpintis, kad Pliateriams grąžintų konfiskuotą Dusetų dvaro biblioteką, jo pastangomis Vilniaus izdo rūmus pasiekė paliepimas iš Sankt Peterburgo atsiųsti bibliotekos katalogą, bet daugiau laiškuose prie šios temos negrįžta⁸⁴.

Nors buvo pažadėjęs rūpestingai atlikti patikėtąją misiją, K. Rončevskiui nepavyko pasiekti pagrindinio tikslo – palankaus aukščiausios valdžios sprendimo dėl Aluotų ir Padustėlio dvarų. Jam pačiam galimybė susigrąžinti dvarus atrodė beviltiška, bet jis neabejojo, kad A. Žabaitė-Pliaterienė atgaus į juos investuotas lėšas. Bergždžios buvo įgaliotinio pastangos paspartinti A. Žabaitės-Pliaterienės bylos svarstymą. Ji strigo ministerijose, pas generalinį prokurorą ir Senate. Aluotų ir Padustėlio byla Valdančiojo senato bendras susirinkimas svarstė 1841 m. balandį, tačiau senatorių, apeliacinio departamento ir generalinio prokuroro nuomonės išsiskyrė, tad byla buvo perduota teisingumo ministro „konsultacijai“, o visos teisinės procedūros galėjo užtrukti iki pusės metų. Teisingumo ministro sprendimas A. Žabaitė-Pliaterienei buvo nepalankus. K. Rončevskis prašė jį atleisti iš įgaliotinio pareigų, vis dėlto reikalus Sankt Peterburge tvarkė iki 1843 m. kovo. A. Žabaitė-Pliaterienė teikė skundus į vadinamąją Prašymų priėmimo komisiją, siekdama perkelti bylą į Valstybės tarybą, todėl sostinėje reikėjo nusimanančio žmogaus⁸⁵.

1843 m. gegužę į Sankt Peterburgą diližanu atvyko naujas A. Žabaitės-Pliaterienės įgaliotinis, gubernijos sekretorius Tomas Kšivecas (*Tomasz Krzywiec*). Pagrindinį dėmesį jis skyrė Valdančiojo senato ir Valstybės turto ministerijos kanceliarijoms, per jų darbuotojus rinko informaciją apie bylos dokumentų judėjimą biurokratinėse institucijose, pagal tai kūrė veikimo strategiją. Lemiamą žodį turėjo tarti ministras Pavelas Kiseliovas, todėl patarė grafienei kreiptis į jį privačiu laišku, taip pat parašyti Valstybės tarybos nariui ir

⁸³Ten pat, l. 159v–160.

⁸⁴Письма Плятер Аполинарии ее уполномоченных Ренчевского К. и Крживца Т. о деле в Сенате по денежным претензиям Плятер А. к конфискованным имениям ее сыновей Голоты, Подусяты и др. (имеются сведения о конфискованной библиотеке им. Дусят), 1838–1845, ten pat, b. 350, l. 1, 3v, 5v.

⁸⁵Ten pat, l. 3v, 14, 18, 21v–23v, 28–28v, 30–32.

sesers vyro giminaičiui Pranciškui Ksaverui Druckiui-Liubeckiui (*Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki*), prašyti jo protekcijos pas ministrą, su kuriuo šis bičiuliavosi⁸⁶.

Valstybės turto ministro sprendimas dėl Aluotų ir Padustėlio dvarų nežadėjo didesnių staigmenų. 1843 m. pabaigoje jis liepė šiuos dvarus ir jų pajamas nuo 1844 m. balandžio 23 d. perduoti išdui. Ministro sprendimu, iš bendros sumos atėmus kai kurias skolas ir A. Pliaterienės iš šių dvarų gautas pajamas, išdas turėjo grąžinti A. Pliaterienei apie 70 tūkst. sidabro rublių likvidacinio kapitalo. T. Kšivecas, nuolat informavęs grafiene apie interesų būklę, patarė jai išsinuomoti Padustėlį, kai gubernijos Iždo rūmai paskelbs varžytines dvaro nuomai⁸⁷. Tačiau to daryti neprireikė, grafiene ir toliau tvarkėsi Aluotose bei Padustėlyje, gavo iš dvarų pajamų, mokėjo skolas ir laukė Senato verdikto.

Velionio Adomo Pliaterio skoloms likviduoti prirėkė dar poros metų. Valdantysis senatas galutinį sprendimą dėl A. Žabaitės-Pliaterienės finansinių pretenzijų į sūnų turtą priėmė 1845 m. lapkričio 13 d. Jis patvirtino Vilniaus likvidacinės komisijos apskaičiavimus dėl jai priklausančio likvidacinio kapitalo, kurį sudarė 70 880 sidabro rublių ir 68 ¼ sidabro kapeikos, taip pat suteikė leidimą Kauno gubernijos valstybės turto rūmams išmokėti šią sumą A. Žabaitėi-Pliaterienei⁸⁸. Jos pasoginis kapitalas turėjo būti išmokėtas tik po jos mirties, pasibaigus teisei valdyti šį dvarą ir jį perdavus valstybės išdui⁸⁹.

Įgaliotinis T. Kšivecas pasirūpino ir grąžintino likvidacinio kapitalo perdavimu, tikėtina, Vladislovui ir Cezariui Pliateriams. Mat dar prieš paskelbiant Senato sprendimą, A. Žabaitė-Pliaterienė visą likvidacinį kapitalą perleido grafiui Mycielskiui. Įgaliotinio laiškuose apie jį nėra išsamesnės informacijos, tačiau galima prielaida, kad tinkamas kapitalo perdavimo tarpininkas buvo 1830–1831 m. sukilimo dalyvis iš Poznanės kunigaikštystės Józefas Mycielskis, atsiuntęs į Sankt Peterburgą savo įgaliotinį⁹⁰. T. Kšivecas ragino A. Pliaterienę skubiai teikti prašymą ministrui P. Kiseliiovui, kad jis leistų perduoti J. Mycielskio įgaliotiniui likvidacinį kapitalą, tuoj pat siųsti į Sankt Peterburgą savąjį įgaliotinį, kuris priimtų išmokamą sumą, nelaukti, kol Senato sprendimas pasieks Kauno gubernijos valstybės turto rūmus, nes šiuo atveju kapitalo perdavimo procedūra galėjo užtrukti⁹¹. Tai buvo paskutinis A. Žabaitės-Pliaterienės veiksmas kovojant dėl sūnų tėvonijos. Ji mirė 1847 m. sausio 3 d. 67 metų amžiaus, palaidota Rasose, „šv. Jono parapijos kapinėse“⁹². Aluotų, Dusetų ir Padustėlio dvarai perėjo valstybės išdui.

⁸⁶ Ten pat, l. 35, 38, 43, 46, 50.

⁸⁷ Ten pat, l. 56, 62–62v.

⁸⁸ Ten pat, l. 95–95v.

⁸⁹ Ten pat, l. 77.

⁹⁰ Ten pat, l. 94; A. Galos, Mycielski Józef (1801–1885), *Polski słownik biograficzny*, Wrocław, 1977, t. 22, s. 338.

⁹¹ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 350, l. 92–93.

⁹² Ten pat, f. 1667, ap. 1, b. 8, l. 2.

Išvados

Kova dėl tėvonijų buvo svarbus grafiėnės Apolinaros Źabaitės-Pliaterienės gyvenimo įvykis, peržengęs privačios erdvės ribas. XIX a. pirmosios pusės aristokratė pademonstravo stebėtiną nuoseklumą gelbėdama sūnų turtą. Jos siekį valdyti tradicinės agrarinės visuomenės akylai saugomą vyrų nuosavybės dalį galima būtų paaiškinti atsiŹvelgus į jos būdą, užsispyrimą, asmenines ambicijas ar motinos jausmus, bet šaltiniai fiksavo veiksmą, o ne jos mintis. MaŹai išliko A. Źabaitės-Pliaterienės laiškų. Tai sunkiai įskaitomu braiŹu rašyti pamokymai nepilnamečiui Cezariui Pliateriui, juose grafiėnės ambicijos ar poŹiūris į nuosavybę neatsispindi. Ji nerašė dienorašėio, arba jis neišliko.

Nederėtų pamiršti, kad A. Źabaitė-Pliaterienė savinosi vyrų apleidžiamą sritį. Tai daryti juos vertė karai ir sukilimai, bet taip pat dvarų valdymo iššūkiai, su kuriais jie sunkiai dorojosi, tradiciškai kartu su palikimu prisiimdami savo tėvų įsipareigojimus. XIX a. bajoro dvaras buvo toks pat nemodernus, daugiafunkcinis ir nelankstus kaip ir XVIII a. dvaras, todėl reikėjo stiprios motyvacijos ir drąsos leisti į stambios nuosavybės valdymą, eliminuojant iš jo teisėtą savininką.

Išryškėjęs A. Źabaitės-Pliaterienės ekonominis ir finansinis savarankiškumas nesietinas su paankstinama moterų emancipacija, iki jos dar buvo toli. Visuomenė, o ir ji pati nereikalavo moterims lygių teisių, priešingai, jos kelias į savarankiškumą nepaŹeidė teisinių, kultūrinių ar etinių normų. Valdydama dvarus ji atliko strateginį vaidmenį – sprendė ūkinius ir ekonominius klausimus, jų praktinį įgyvendinimą perduodama dvarų valdytojams. Dvarininkės talentai labiau pasireiškė finansų ir kreditų srityje, stambių skolų grąŹinimas buvo susijęs ne tik su gebėjimu iš dvarų gauti pelno, bet ir prisiimant naujų kreditų skoloms padengti. Tokio stambaus masto dvarų skolų atsikratymo pavyzdžių XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje negalėjo būti daug, juolab, kai šią operaciją atliko moteris. Tačiau trūksta tyrimų, kurie leistų palyginti A. Źabaitės-Pliaterienės ir kitų dvarininkų veiksmus šioje srityje.

Didelių iššūkių A. Źabaitė-Pliaterienė patyrė teisinėje srityje. Juos įveikė padedama globėjų, patarėjų ir įgaliotinių, dar vadinamų reikalų patikėtiniais. Ji turėjo kvalifikuotų pagalbininkų, tad nėra pagrindo kalbėti apie jos teisines Źinias ir mokėjimą jomis naudotis. Grafiėnės pagalbininkai naudojo tradicines priemones, kurias numatė įstatymai, taip pat vadovavosi asmenine patirtimi. Netradiciniai buvo A. Źabaitės-Pliaterienės siekiai ir veikimo metodai, leidžiantys ją išskirti iš viso būrio jos amŹininkų, savo ambicijas ir galimybes paprastai realizavusių kultūros srityje.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. *Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: LII leidykla, 2003.

GRIŠKAITĖ, Reda. *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio dvaro literatė Aleksandra Volfgangaitė*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.

GÜNTHER-PUZYNINA, Gabrijela. *W Wilnie i dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815–1843*. Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1928.

Herbarz starodawnej szlachty podług heraldyków polskich z dopełnieniem do czasów obecnych [1858–1860. Paryż].

JANKAUSKAS, Vidmantas. Istorinės ir geografinės metamorfozės: dvaras–valsčius–miestelis–kaimas (Aluotų atvejis). In: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 47–48: *Lietuvos dvarai: kultūros ir šaltinių tyrinėjimai*. Sudarė R. Butvilaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 133–143.

JURGAITIS, Robertas. *Nuo bajoriškos savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1715–1795 m.* Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2016.

KONARSKI, Szymon. Platerowie. In: *Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej*. T. 4. Paryż, 1867.

MORAVSKIS, Stanislovas. *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje, Atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825)*. Vilnius: Mintis, 1994.

PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *Napoleono administracija Lietuvoje*. Vilnius: Vaga, 1998.

PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *XIX a. Lietuvos karinių dalinių istorija*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2019.

SIRUTAVIČIUS, Vladas. Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806–1812). In: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1993.

ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003.

THE QUEST FOR INDEPENDENCE BY A FEMALE LANDOWNER: THE CASE OF APOLINARA ŽABAITĖ-PLIATERIENĖ

Summary

TAMARA BAIRAŠAUSKAITĖ

Making extensive use for the first time of the surviving archives from Dusetos manor, the article analyses the attempts by the landowner Apolinara z Żabów Platerowa (~1780–1847) in the first half of the 19th century to become the sole owner of large estates. The laws of the Grand Duchy of Lithuania did

not prevent women from inheriting their parents' manors and managing them under the supervision of their husbands, and widows were granted lifelong support from their late husbands' manors. However, Apolinara Plater sought to take over the property of her husband Count Kazimierz Plater (1779–1819) while he was still alive, and this was against Lithuanian law. Her main intention was to protect the estates at Aluotos, Dusetos and Padustėlis, which formed the inheritance of Kazimierz Plater, and his sons Władysław (1808–1889) and Cezary (1810–1869), from confiscation. The article analyses how men's and women's property was formed in the 19th century, how women's capital mortgages operated, and what debt relief measures were in place.

Countess Plater was forced to seek to independently manage her husband's estates, because of the political activities of the Lithuanian nobility, which might have led to the confiscation of the property. She succeeded by legal means in proving that she was the sole owner of the estates when Plater joined Napoleon's army and was exiled. She used the same legal tools when her husband returned and demanded his property back. She dared to oppose the late Plater's will, according to which the administration of the manors had to be handed over to the legal guardians of his underage sons. After the November Uprising (1830–1831), she did everything she could to save the property of her sons, who participated in the insurrection. She managed to retain the manors of Aluotos, Dusetos and Padustėlis, which were only confiscated by the state treasury after her death.

As the manager of the manors, with the help of administrators, Countess Plater dealt with complex economic issues. However, her talents were most evident in the field of finance and credit, when she had to repay millions to creditors to cover her husband's and his brother's debts. The repayment of the large debts depended not only on the ability to make the manors profitable, but also on taking out new loans to cover the debts. She was probably the only female landowner in Lithuania who managed to carry out a large-scale debt settlement operation in the 19th century.

Gauta 2021 m. sausio mėn.
Priimta 2021 m. kovo mėn.

Tamara Bairauskaitė – Lietuvos istorijos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja, XIX a. istorijos skyriaus bendradarbė. Tyrimų sritis: Lietuvos bajorai XIX a., XIX a. socialinė istorija, tautinių mažumų istorija.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, Vilnius, LT-01101
El. paštas: tamara.bairauskaite@istorija.lt